

O INSÓLITO COMPROMISO CÍVICO E LITERARIO DE MARÍA VICTORIA MORENO, QUE FOI UNHA CANCIÓN

THE UNUSUAL CIVIC AND LITERARY COMMITMENT OF MARÍA VICTORIA MORENO: LIKE A SONG

Xesús Alonso Montero

A escritora que hoxe nos convoca ten suscitado, nos últimos meses, varios libros, non poucos traballos en revistas e colectáneas e bastantes artigos nos xornais. Non hai dúbida de que tantas páxinas ofrecen documentación e interpretacións para entendermos mellor a María Victoria Moreno, que foi, ademais de narradora, poeta, ensaísta, autora de modélicos libros de texto e intérprete sagaz de obras literarias, entre elas, os *Seis poemas galegos* de Federico García Lorca.

Sabido é, pero cómpre telo moi en conta aquí, que María Victoria naceu en Valencia de Alcántara (Cáceres) no ano 1939, pero foi máis segoviana ca estre-meña. Desde os catro anos formouse e conformouse idiomáticamente en distintas localidades da provincia de Segovia, nas que súa nai, dona Sara Márquez, exerceu de mestra nacional. Esa é a primeira provincia na que un gran escritor do XX, Dionisio Ridruejo, forxou o seu brillante castelán, e en Segovia terminou de perfeccionar o seu idioma, durante oito anos, don Antonio Machado.

Así pois, en principio, María Victoria Moreno foi unha foránea nas nosas Letras, axiña unha forasteira identificada co novo lar, unha estranxeira na súa casa.

Agora ben, alguén ten contado, coa debida contextualización, a proeza intelectual de María Victoria Moreno? Porque María Victoria Moreno protagonizou unha auténtica proeza intelectual nun tempo e nun espazo cultural que esixía, por parte dela, convencemento fondo, afouteza e clara determinación.

Cando María Victoria chega a Pontevedra en 1963, cumprira 24 anos e acababa de finalizar a carreira de Filoloxía Románica con moita brillantez na Facultade de Filosofía e Letras de Madrid. Alí coñecera e tratara a José Luis Llácer, cego desde os tres anos, a quen María Victoria, co seu espírito xeneroso, axudou en non poucas tarefas escolares. Con el casou en 1963, e nunca se sabe, en espíritos tan grandiosos como o de María Victoria, se a súa decisión matrimonial foi por amor ou foi por filantropía.

Mentres José Luis Llácer exerce como profesor no colexio de cegos de Pontevedra, María Victoria, aquela licenciada de 24 anos, dedica os días e parte das noites, no primeiro bienio pontevedrés, a tres labores: os domésticos, non poucos dada a condición do seu esposo; as clases no Instituto feminino como profesora interina, e a preparación das oposicións para profesora adxunta de Lingua e Literatura españolas. Puntualicemos que explicou Latín no curso 1963-1964 e Francés, no 1964-1965, materias que, non sendo leiga nelas, tiña que preparar con coidado. Que lle dedicou horas e horas ó temario das oposicións próbao o feito de que obtivo praza con bo número nas celebradas en Madrid para adxuntos numerarios de Lingua e Literatura españolas, o que lle permite escoller a praza do Instituto Masculino de Lugo, o máis próximo ó domicilio familiar, en Pontevedra. Nese Instituto (hoxe Lucus Augusti) era eu o director do departamento pola miña condición de catedrático.

No outono de 1965, semanas despois de iniciado o curso, incorpórase María Victoria ó noso departamento, departamento ó que pertencía desde 1962, tamén como adxunta numeraria, a miña muller, Emilia Pimentel Iglesias, que era foránea, castelá, como María Victoria. Axiña se fixeron amigas como axiña comezou a tratar ós nosos fillos, nenos daquela, Emilio, Xesús e Sara. Eles tres, cos seus verdadeiros nomes, están entre os personaxes que protagonizan *Mar adiante*, o primeiro libro de María Victoria en galego, que eu prologuei. Dese libro acaba de publicar o Consello da Cultura Galega unha edición facsimilar do exemplar que nos dedicara, a Emilia e a min, a autora. Rezaba a dedicatoria:

Pra vós, Emilia e Xesús, máis pais deste libriño ca min. Amigos a quen debo, entre outras moitas cousas, a miña galeguidade e mais a miña maioría de idade.

Debo aclarar que a galeguidade de que María Victoria fala coa súa habitual xenerosidade, naquel Instituto de Lugo non só estaba presente no departamento que dirixía o catedrático de Literatura; estaba tamén presente, dalgún xeito, no departamento de Latín, que dirixía o catedrático Amable Veiga Arias, quen, neses anos, publicaba os primeiros artigos de Fonoloxía galega, disciplina da que o profesor Veiga Arias é o noso Trubetzkoy ou o noso Alarcos Llorach. Por se fose pouco, o Instituto Masculino de Lugo, á hora do recreo, no patio, non nas aulas, era un balbordo de voces galegas, na boca dos alumnos, con acentos moi distintos (o chairego, o monterrosino, o mindoniense, o mariñán...). Chairegos eran algúns dos alumnos de cuarto curso onde María Victoria se estreou como profesora de Literatura española. Xa nas primeiras clases, os alumnos quedaron deslumbrados polo coidado, o rigor e o ritmo con que construía o seu castelán aquela profesora. Era o castelán enxebre e rico das terras de Segovia, onde ela

se formara idiomáticamente, e tamén o castelán perfeccionado, na Universidade de Madrid, nas clases de don Dámaso Alonso e de don Rafael Lapesa, fontes, por outra parte, nas que bebeu importantes saberes filolóxicos. Aqueles alumnos do rural lugués tiñan ante si unha profesora vocacional, unha docente entusiasta e entregada e unha comunicadora que coidaba a prosodia, escollía con moito criterio o léxico e organizaba as cláusulas con certo sentido musical. Se engadimos a estas virtudes lingüísticas e pedagóxicas a súa admirable formación filolóxica, entenderemos o engaiolamento daqueles alumnos, chairegos ou non.

Os alumnos da Terra Chá eran, entre outros, Manuel Blanco Rábade e Xesús Rábade Paredes, este, desde hai tempo, unha personalidade moi importante nas Letras galegas. Blanco Rábade e Rábade Paredes xa facían versos un pouco vergonzantemente, en castelán unhas veces, en galego outras, pois eran tempos, aqueles, de certa indefinición. Por outra parte, aqueles rapaces, dous mozotes, estaban como bébedos ante o idioma daquela profesora e ante a profesora mesma, unha profesora –primeira premisa– que transmitía, sen quero, a bondade e a xenerosidade do seu espírito. Realmente, era case imposible para un mociño rural de 1965 non sucumbir, non namorarse, non renderse, devoto, ante aquela aparición en forma de profesora.

Pois ben, uns catro meses despois de iniciado o curso, alá por febreiro de 1966, María Victoria, xa de cheo na causa da galeguidade e coñecedora das inquiredanzas literarias daqueles alumnos chairegos, diáloga con eles para aprender deles voces e formas do seu idioma e para facerlles ver que ese idioma deberían asumilo con dignidade e con sentimento de honra, por eles e polas xentes subalternas que o falaban en toda Galicia.

Xa en Pontevedra no curso 1967-1968, María Victoria vai ser fiel sempre, cada vez con máis intensidade, á experiencia luguesa, tanto que en solemne ocasión, nun Congreso filolóxico de 1993, proclamou: “Lugo é unha páxina indeleble na miña vida. Galicia aniñou no meu corazón naqueles dous anos que traballei en Lugo”.

María Victoria non tardou en aprender o galego básico; tardou algo máis en posuír un dominio considerable do noso léxico e da nosa gramática, pois, daquela, en Pontevedra, había moi poucos colegas cos que practicar e moi poucos camaradas con inquiredanzas que fosen bos galegofalantes. Certo que María Victoria falaba coas leiteiras –aínda as había– e coas vendedoras da praza, das que ela aprendeu vocabulario e elas un pouco de ética filolóxica. Por non ter, María Victoria non tiña aldea para mergullarse, os días santos, nun espazo galegófono. Que eu saiba, só fixo unha inmersión lingüística deste tipo uns dez días en Seixas da Terra Chá na casa dos pais de Xesús Rábade Paredes no verán de 1972 co gallo das festas patronais.

Eu estou convencido de que, arredor de 1971, María Victoria non só sabe ben o galego, non só ten un admirable dominio do seu léxico e da súa gramática senón que, cando o escribe, cando escribe en galego, escribe desde o galego, desde dentro do galego. Cando escribe, as palabras, as expresións e as formulacións gramaticais abrollan dun manancial lingüístico que ten incorporado de xeito non artificial. O mesmo acontecía cando falaba, cando pronunciaba conferencias, tan brillantes moitas. Así pois, arredor de 1971, María Victoria xa non era unha escritora alófona no noso idioma, era unha escritora autófona. Alófono foino o andaluz García Lorca, de moi escaso dominio do galego, e o catalán Carles Riba, de dominio maior. María Victoria foi alófona en tres idiomas: dous que coñecía ben, o catalán e o francés, e un no que non era leiga, o latín. Pero foi autófona –auténtica– en dous: no seu idioma orixinario, o castelán, e no idioma co que se comprometeu civicamente, o galego.

Convén ter moi en conta que o compromiso de María Victoria co idioma galego non foi, só, un compromiso formal co noso idioma. Aquel compromiso literario, exercido –non o esquezamos– por unha filóloga, era a consecuencia dun compromiso cívico. Compromiso literario puro é o que exerceu a escritora estadounidense Anne Marie Morris, que, de feito, nunca escribiu poesía no seu verdadeiro idioma, o inglés dos Estados Unidos, e só fixo poesía no idioma no que soñaba, en galego, sobre todo despois de ler a Rosalía. Aí está o seu libro de poemas *Voz fuxitiva*, publicado por Galaxia en 1964.

O caso María Victoria é distinto, moi distinto. Ela ten feito declaracións, moitas, que nos orientan. Ofrecerei só dúas:

a) Xa en 1974, cando é moi pouco coñecida, declara: “Eu son unha profesora de lingua e quero ser unha muller que respira na vida. Por iso penso que a situación do galego non se pode ver con indiferencia. Se estou coa xente que amasa o meu pan e mais colle os peixes para a miña mesa, tamén quero falar con eles, falar a súa fala”.

b) Bastantes anos despois, en 2001, proclama, con outra letra pero coa mesma música: “decateime de que aquí a palabra estaba reprimida, o galego era a palabra dos pobres, dos mariñeiros, dos labregos... Nas escolas, os nenos que falaban galego eran humillados constantemente... Daquela comprometinme afectiva e socialmente a axudar a esta xente a defender a súa lingua”.

Nesta loita, arredor de 1970, estaban algunhas persoas antifranquistas do país. Antifranquista era María Victoria Moreno, non por educación familiar; María Victoria, por sensibilidade moral e por espírito incompatible coas inxustizas, era, forzosamente antifranquista, unha antifranquista máis ou menos esquerdistista. Non era comunista nin nunca militou no Partido (o Partido por antonomasia). Crente –máis cristiá que católica–, os seus postulados fraternos e xusticeiros alimentaban

a súa actitude ante unha ditadura, ademais de despótica, intelectualmente beocia e misérrima, como se ve aínda nalgúns dos seus lamentables herdeiros.

Téñase en conta, en calquera caso, que o compromiso de María Victoria non só foi co idioma dos que, en Galicia, padecen a historia e non a fan, senón cunha tradición literaria que producira, entre outros, estes catro grandes capítulos: a lírica medieval, Rosalía de Castro, Ramón Cabanillas e Ramón Otero Pedrayo. Sobre os dous últimos escribiu páxinas esclarecedoras en 1985 para profesores e alumnos, aínda hoxe consultadas.

Ninguén ignora que María Victoria cursou o bacharelato en Barcelona entre 1951 e 1958 nun centro de ensino no que o catalán estaba prohibido como lingua vehicular e como lingua de estudo e así era en todos os centros de ensino, públicos e privados das catro provincias do Principado. Xa se ten dito que María Victoria aprendeu, e ben, o catalán, non na aula senón na ágora. En catalán falaban unha boa parte das súas colegas, moitas delas fillas da burguesía barcelonesa acomodada, burguesía –retéñase o dato– franquista en gran parte. En 1951, pois, o idioma da casa, en miles e miles de familias burguesas (da alta e da pequena burguesía), era o catalán, herdo xenealóxico que nin sequera sucumbiu á barbarie política do franquismo. Nesas casas, a lingua B, a lingua pobre, era o castelán, a lingua que falaban as criadas de servir viñesen de Madrid, de Murcia, de Salamanca ou de Segovia.

Imaxínome a María Victoria cursando Filoloxía Románica na Universidade de Barcelona entre 1958 e 1963, os anos, como ben sabemos, en que cursou esa carreira na de Madrid, e imaxínoa lendo poemas de Carles Riba e de Salvador Espriu, e imaxínoa, en 1963, asumindo a responsabilidade de escribir en catalán e de reivindicar o catalán para que algún día aquel idioma, que falaban centos de miles de “pageses” e as clases cultas e acomodadas das vilas e cidades de Cataluña, fose o idioma das aulas. Se María Victoria asumise en Barcelona este compromiso en 1965, o ano en que chegou a Lugo, sumaría o seu esforzo a unha literatura que, pese ós atrancos oficiais, publicara, nese ano 1965, 430 volumes, un deles, o *Novo Testament*, con 80.000 exemplares. A Galicia coa que María Victoria se comprometeu publicou, en 1965, 20 títulos, de exigua tirada.

María Victoria non ignora en que país, en que sociedade está e aínda así opta, como cultivadora e como reivindicadora, por esa lingua que moi poucos escriben e que poucos len. Agora ben, non é isto o máis negativo: o máis negativo é a subestimación que suscita nos estamentos cultos ou acomodados, subestimación que facían súa parte das clases subalternas que, na súa alienación, mirábanse no espello dos amos (Isto xa o dixo Castelao, en 1937 e 1944, con máis pedagogía ca min: “En Galicia falan o galego os señoritos e os que queren ser señoritos”).

Non ignoraba María Victoria que o mapa sociolingüístico de Galicia en 1965 era preocupante, moi preocupante. En Pontevedra, onde ela comezou a escribir en galego, non había casa da burguesía, alta ou baixa, que, sabendo o galego, o tivese como lingua familiar, nin sequera no fogar de don Xosé Filgueira Valverde. Recordábame María Victoria, haberá vinte anos, que nunha casa de Pontevedra letrada e de bo acomodo, o 27 de marzo de 1965, cumpría dez anos un neno moi aplicado e que nese aniversario as únicas persoas que falaban o galego, na cocíña, non no salón, eran as criadas e as mandadeiras. Pois ben, nesas datas, cando Mariano Rajoy Brey cumpría dez anos, María Victoria Moreno estaba a punto de chegar a Galicia e de asumir o compromiso cívico e cultural que coñecemos. Como hai que ser xustos sempre, aclaremos que o mapa sociolingüístico das casas burguesas nas catro provincias galegas era, nesas datas, o mesmo que vimos de esbozar nos fogares do señor Rajoy e do señor Filgueira Valverde. Tense dito que, en toda Galicia, arredor de 1960, só había un fogar que tiña, como lingua familiar, o galego: o da pedagoga Antía Cal e do oftalmólogo Antón Beiras, falecido en 1968. Nesas datas –e antes– o idioma doméstico de moi ilustres galeguistas era o castelán. É o caso de Otero Pedrayo, de Carballo Calero e de Francisco Fernández del Riego, os tres, escritores moi importantes en lingua galega. Escribían en galego *coram populo* e emitían en castelán para os íntimos. Aínda así, María Victoria asume, despois de 1965, comprometerse co idioma galego, con idioma tan problemático. Non só decide ser escritora en lingua galega; foi moito máis alá: será, desde esas datas, a súa apoloxista e a súa reivindicadora, tamén dentro da aula, no Instituto, onde era profesora oficial dunha lingua románica que non era a galega. Contan os cronistas que, desde 1972, en Pontevedra e noutras cidades galegas, ela –a foránea– vai protagonizar un apostolado lingüístico que non tiña precedentes en Galicia en favor de tan problemático idioma. María Victoria imparte cursos de galego en Pontevedra, Vilagarcía e Ourense, cursos que desconcertan á Policía política da súa cidade e que alporizan a moita xente ben pensante de Pontevedra, escandalizada de que aquela profesora do Instituto –muller, nova e extragalega– defendese e ensínase “el dialecto gallego” con tanta paixón e, ó parecer, con moita erudición filolóxica. Resultou que a Policía, ó servizo daquela das xentes acomodadas e ben pensantes, comezou a intimidar a aquela persuasiva profesora extraoficial, a aquela conferenciante que, aínda falando “en dialecto”, deslumbraba. Foi a Policía que, en 1973, lle retirou o pasaporte a María Victoria. Sáibase que na era de Franco, o pasaporte permitíanos exercer un dos poucos dereitos que os súbditos do Déspota tiñamos: o de viaxar ó estranxeiro e, tamén, o de fuxir, se as circunstancias políticas nolo aconsellasen.

Coñecida é a resposta: ela seguiu impartindo cursos de lingua galega e disertando, nas tribunas toleradas, sobre a obra de Rosalía, as páxinas de Cabanillas e os poemas galegos de García Lorca.

María Victoria Moreno protagonizou en Galicia un acontecer cultural desde 1970, en pleno franquismo, que non tiña precedentes. É a María Victoria que optou polo idioma galego cando, pouco antes desta data, xa tiña unha obra en castelán, o seu idioma orixinario, de certa entidade e con algún recoñecemento público. Pero ela vivía en Galicia, sobre todo na Galicia dos que, lonxe de faceren a historia, só a sufrían. Ante esta Galicia latexaba o seu inmenso corazón, e latexaba, loxicamente, no idioma desa desfavorecida nación sociolóxica. Nunha cristiá como ela, aquel compromiso foi “unha cuestión de amor”, dito sexa con palabras proferidas por ela en celebérrima ocasión.

Porque o ser humano María Victoria Moreno era un corazón inmenso, un espírito grandioso, e en seres humanos desta feitura moral e cívica os seus compromisos cívicos tiñan música, eran canción. E cómpre saber que María Victoria Moreno, desde 1965, rezaba tódalas noites un verso de Violeta Parra, que tamén cantou Mercedes Sosa:

Si se calla el cantor, calla la vida.